

Wstęp 5

- Periodyzacja dziejów 5
- Pojęcie średniowiecza 6
- Zakres historii średniowiecza powszechnego 8
- Charakter książki 9

CZĘŚĆ I. POCZĄTKI ŚREDNIOWIECZA

Rozdział I. Cesarstwo rzymskie u schyłku IV wieku 11

- Granice 11
- Ludność 11
- Układ społeczny 12
- Sytuacja gospodarcza 13
- Stosunki w lityfundiach 14
- Patrocinia vicorum 15
- Upadek miast 16
- Dziedziczenie zawodów 16
- Ustrój państwowy 17
- Podział administracyjny 17
- Samorząd municypalny 18
- Armia 18
- Przenikanie barbarzyńców w granice Cesarstwa 19
- Stosunki religijne 19
- Organizacja Kościoła chrześcijańskiego 20
- Budownictwo sakralne 21
- Światopogląd chrześcijański 22
- Początki literatury i sztuki chrześcijańskiej 22
- Ruchy społeczne 23
- Herezje 24
- Ruchy pustelnicze i monastyczne 25
- Kryzys Cesarstwa 25

Rozdział II. Sąsiedzi Cesarstwa Rzymskiego w końcu IV wieku 27

- Kaledonia 27
- Eriu 27
- Germanowie 28
- Ustrój społeczny i polityczny Germanów 28
- Iberia 30
- Armenia 30
- Państwo Sasanidów 30
- Arabia 31
- Nubia i Sahara 32

Rozdział III. Wielka wędrówka ludów i załamanie się Cesarstwa na Zachodzie 33

- Inwazja Wizygotów 33
- Próba odbudowy bezpieczeństwa granic 35
- Ostateczny podział Cesarstwa 35
- Uprawnienia sprzymierzeńców 36
- Najazd Radagajsa 37
- Przełamanie granicy Renu 37
- Upadek Stylichona 37
- Wtargnięcie Wizygotów do Italii 38
- Państwo Boże św. Augustyna 38
- Opanowanie Zachodu przez barbarzyńców 39
- Powstanie państw barbarzyńskich na ziemiach Cesarstwa 39
- Najazd Hunów 40
- Chaos na ziemiach zachodnich Cesarstwa 40
- Upadek Cesarstwa na Zachodzie 41

Rozdział IV. Cesarstwo Rzymskie na Wschodzie 44

- Cesarstwo na Wschodzie w V wieku 44
- Stosunki społeczne 44
- Cesarz i dynastia 45
- Spory religijne – monofizytyzm 46
- Demy 46
- Walka z próbą emancypacji Odoakra 47
- Rządy Teodoryka w Italii 47
- Walka o przywrócenie Cesarstwu mocarstwowości 48
- Rewindykacja Afryki 49
- Wojna z Ostrogotami w Italii 49
- Reorganizacja odzyskanej Italii 50
- Rewindykacja Hiszpanii 51
- Reformy wewnętrzne Justyniana 51
- Przemiany kulturalne na Wschodzie 51
- Ruchy etniczne na pograniczu bałkańskim 53
- Najazd Longobardów na Italię 53
- Reformy administracyjno-wojskowe Cesarstwa we Włoszech 55
- Rzym i Papiestwo 56
- Reforma zakonna Benedykta z Nursji 56
- Wojna z Persją oraz najazdy Słowian i Awarów 57
- Rewolta Fokasa 57
- Najazd perski 58
- Odbudowa Cesarstwa przez Herakliusza 58

Rozdział V. Arabowie i islam 60

- Znaczenie geograficzne Arabii 60
- Wystąpienie Mahometa 60
- Początki kalifatu 62
- Organizacja państwa arabskiego 62
- Kryzys wewnętrzny państwa kalifów 64
- Rządy Omajadów 65
- Szyici i Charidżyci 65
- Rozrost terytorialny państwa arabskiego za Omajadów 65
- Upowszechnienie przez Arabów zdobyczy cywilizacyjnych 67
- Handel 68
- Rozkwit literatury 69
- Filozofia 69
- Nauki ścisłe i doświadczalne 70
- Sztuki plastyczne 70
- Opozycja przeciw Omajadom i ich upadek 71
- Skutki zwycięstwa Abbasydów 71
- Ustrój i administracja kalifatu Abbasydów 72
- Zarodki rozkładu państwa kalifów 74
- Ruchy odśrodkowe 74

Rozdział VI. Państwo Franków 76

- Frankowie 76
- Zjednoczenie Franków przez Chlodwiga 76
- Ustrój społeczny Franków 77
- Patrymonialne państwo Franków 78
- Skarb 79
- Wielka własność 80
- Beneficja i prekaria 80
- Miasta 81
- Immunitety 81
- Komendacja 82
- Kryzys monarchii Merowingów 82
- Rządy Karola Młota 83
- Utrata korony przez Merowingów 84
- Powstanie Państwa Kościelnego 85
- Konsolidacja państwa karolińskiego 85
- Niebezpieczeństwo ponownego rozdrobnienia 86
- Ponowna interwencja we Włoszech 86

Wojna z Sasami i Słowianami **87**
Intrygi bizantyńskie **87**
Wojny z Saracenami w Hiszpanii **88**
Koronacja cesarska Karola **89**
System rządów Karola Wielkiego **90**
Podział administracyjny państwa karolińskiego **91**
Sądownictwo **92**
Skarb **92**
Służba wojskowa **92**
Degresja gospodarcza Zachodu **93**
Gospodarka dominalna **93**
Reforma monetarna Karola Wielkiego **94**
Renesans karoliński **95**
Szkolnictwo karolińskie **95**
Dziejopisarstwo karolińskie **96**
Sztuki plastyczne **97**
Kryzys monarchii karolińskiej **98**
Traktat w Verdun **100**
Rozdrobnienie feudalne państwa karolińskiego **100**
Feudalizacja urzędów **102**
Triumf partykularyzmu **102**
Feudalizacja duchowieństwa **103**
Kształtowanie się stosunków lennych **104**
Obowiązki lenne **104**
Grupa lenna **105**
Wojny prywatne **105**

Rozdział VII. Wyspy Brytyjskie i Skandynawia 107

Charakterystyka i fizjografia Brytanii **107**
Skutki ewakuacji Brytanii przez Cesarstwo Rzymskie **107**
Chryścianizacja Irlandii **108**
Organizacja państw anglosaskich i ich chryścianizacja **108**
Proces jednoczenia się Brytanii **110**
Brytania w orbicie wpływów skandynawskich **110**
Ustrój społeczny Anglo-Sasów **111**
Ustrój polityczny Anglo-Sasów **112**
Normanowie i ich najazdy **113**
Podbój Brytanii przez Normanów francuskich **114**
Organizacja państwa normandzkiego w Brytanii **115**
Brytania w orbicie wpływów francuskich **116**

Rozdział VIII. Słowiańszczyzna 117

Pierwotni Słowianie **117**
Antowie i Sklawini **117**
Słowianie na Bałkanach **118**
Dywersja Protobułgarów **118**
Słowianie nad środkowym Dunajem **119**
Wyodrębnienie się trzech słowiańskich grup językowych **119**
Ustrój społeczny Słowian **119**
Ustrój polityczny Słowian **120**
Stosunki gospodarcze **120**
Charakter osadnictwa słowiańskiego **121**
Wierzenia religijne Słowian **121**
Państwo Samona **122**
Państwo Wielkomorawskie **124**
Misja Cyryla i Metodego **124**
Losy liturgii słowiańskiej **126**
Najazd Węgrów i upadek Państwa Wielkomorawskiego **127**
Państwa sukcesyjne Wielkich Moraw **127**
Słowianie północno-zachodni **128**
Początki państwa polskiego **128**
Początki Rusi **130**
Ruś a Bizancjum **131**

Rozdział IX. Bizancjum i Balkany 133

- Bizancjum wobec naporu Arabskiego 133
- Położenie Kościoła Wschodniego 134
- Niebezpieczeństwo bułgarskie 134
- Chryścianizacja Bułgarów 134
- Wzmocnienie Bizancjum przez Bazylego 135
- Konflikt bizantyńsko-bułgarski 135
- Bogomili 136
- Upadek pierwotnego państwa bułgarskiego 136
- Schizma wschodnia 137
- Przekształcenia ustrojowe Bizancjum 137
- Temy 139
- Ogólna sytuacja gospodarcza Bizancjum 140
- Stosunki rolne 140
- Miasta 141
- Polityka gospodarcza Bizancjum 141
- Kultura 142

CZĘŚĆ II. ROZKWIT ŚREDNIOWIECZA

Rozdział X. Przemiany gospodarcze i kulturalne XI i XII wieku 143

- Przemiany w rolnictwie 143
- Przemiany w rzemiośle 143
- Odradzanie się życia miejskiego 144
- Rozwój handlu 144
- Położenie ludności poddańczej 145
- Hospites, czyli goście 147
- Uprawnienia pana feudalnego 147
- Ruch kolonizacyjny 147
- Gospodarka czynszowa 148
- Emanypacja ludności miejskiej 148
- Zamki feudalne 149
- Rycerstwo feudalne 150
- Ewolucja światopoglądowa 150
- Szkolnictwo 151
- Kierunki filozoficzne 151
- Rozwój piśmiennictwa 152
- Poezja 153
- Architektura romańska 156

Rozdział XI. Cesarstwo i papieństwo 160

- Początki Rzeszy Niemieckiej 160
- Dynastia saska u władzy 161
- Podbój Słowian 161
- Uwolnienie Saksonii od grozy najazdów węgierskich 161
- Początki rządów Ottona 162
- Problem Włoch 162
- Opozycja antyottońska i najazd węgierski 163
- Koronacja cesarska Ottona I 163
- Zwrot ekspansji niemieckiej na południe 164
- Zamieszki po zgonie Ottona II 164
- Otton III u władzy 165
- Reakcja przeciwko polityce Ottona III 166
- Rządy Konrada II 167
- Henryk III – cesaropapizm 167
- Skutki feudalizacji Kościoła 168
- Wzrost nastrojów religijnych 168
- Ruch reformy kościelnej 169
- Walka o emancypację papieża 170
- Grzegorz VIII – papocezaryzm 171
- Zatarg o inwestyturę 172
- Droga do kompromisu 173
- Rozwarstwienie ruchu ubogich 174
- Cystersi 175

Wędrowni kaznodzieje ludowi 176
Premonstratensi 176
Przyczyna sukcesu zakonów nowego typu 177

Rozdział XII. Ruch krucjatowy 178

Początki reconquisty 178
Kształtowanie się koncepcji krucjat 179
Niebezpieczeństwo tureckie 180
Kontakty Zachodu z Ziemią Świętą 181
Organizacja pierwszej krucjaty 181
Krucjata ludowa 183
Krucjata rycerska 184
Stosunek Bizancjum do krzyżowców 184
Kampania anatolijska 184
Utworzenie hrabstwa Edessy 186
Kampania syryjska 186
Kampania palestyńska 186
Spory o organizację zdobyczy łacinników 187
Powstanie Królestwa Jerozolimskiego 188
Zakony rycerskie 188
Templariusze 189
Joannici i zakon Montjoye 189
Krzyżacy 190
Ustrój zakonów rycerskich 190
Druga krucjata 192
Napór zjednoczonego świata islamu na Królestwo Jerozolimskie 193
Utrata Jerozolimy 194
Trzecia krucjata 195
Czwarta krucjata 196
Cesarstwo Łacińskie – efemeryda zachodnia nad Bosforem 197
Krucjata dziecięca 198
Piąta krucjata 198
Krucjata Fryderyka II 199
Szósta krucjata 199
Siódma krucjata 200
Upadek Królestwa Jerozolimskiego 200

Rozdział XIII. Rywalizacja francusko-angielska do schyłku XIII wieku 202

Dojście do władzy Kapetyngów 202
Plany kontynentalne władców anglo-normandzkich 204
Upowszechnienie wojsk zaciężnych 204
Konflikt Henryka II z Kościołem 205
Mocarstwowe plany Henryka II 206
Filip August w walce o jedność Francji 206
Anglia – lennem papieskim 207
Najazd anglo-niemiecki na Francję 207
Wielka Karta Swobód 208
Krucjata przeciwko albigensom 208
Utworzenie apanaży we Francji 209
Reformy wewnętrzne monarchii kapetyńskiej 210
Ruchy społeczne – tzw. „pastuszkowie” 210
Stosunki Francji z sąsiadami 210
Początki parlamentaryzmu angielskiego 211

Rozdział XIV. Walka o „Dominium Mundi” 213

Zbliżenie Rzeszy z Papiestwem za Lotara z Supplinburga 213
Rewolucja komunalna w Rzymie 213
Arnold z Brescii 214
Pierwsza wyprawa Fryderyka I do Włoch 214
Spór o stosunek władzy duchownej do świeckiej 215
Rewindykacja regaliów 216
Schizma papieska – Aleksander III i Wiktor IV 216
Liga Lombardzka 216
Układy pokojowe w Wenecji i Konstancji 217

Plany sycylijskie Fryderyka I 218
Regencja Henryka VI 218
Trudności spadkowe Henryka VI 218
Plany uniwersalistyczne Henryka VI 219
Problem spadku po Henryku VI 220
Początek rządów Innocentego III 220
Walka o Koronę Niemiecką 220
Teokratyczne plany Innocentego III 221
Fryderyk II u władzy 221
Zatarg Fryderyka II z Papiestwem 222
Reorganizacja Królestwa Sycylijskiego 222
Zabiegi o dziedziczość korony niemieckiej 223
Ponowny konflikt z Papiestwem 224
Kląska Sztaufów i Wielkie bezkrólewie w Niemczech 225
Joachim z Fiore 225

Rozdział XV. Hiszpania XI-XIII wieku i jej polityka w basenie Morza Śródziemnego 227

Półwysep Iberyjski w XI wieku 227
Rozdrobnienie feudalne chrześcijańskiej Hiszpanii 227
Przebieg walk z Maurami 229
Hiszpańskie zakony rycerskie 229
Charakter walki z Maurami 229
Ustrój chrześcijańskiej Hiszpanii 230
Stosunki Aragonii z południową Francją 231
Ekspansja Aragonii w basenie Morza Śródziemnego 231
Rywalizacja aragońsko-andegaweńska 231
Plany śródziemnomorskie Karola Andegaweńskiego 232
Skutki Nieszporów Sycylijskich 232

Rozdział XVI. Wschodni sąsiedzi Niemiec w XI-XIII wieku 234

Zahamowanie ekspansji niemieckiej ku wschodowi 234
Polska Chrobrego 234
Czechy w końcu X wieku 235
Początki państwa Węgierskiego 235
Wschodni sąsiedzi Rzeszy w pierwszej połowie XI wieku 235
Walka o inwestyturę a kraje Europy Wschodniej 238
Bolesław Krzywousty wobec sąsiadów 238
Poziom gospodarczy krajów wschodnioeuropejskich 239
Rozdrobnienie feudalne w Polsce 239
Rozdrobnienie feudalne w Czechach 240
Udział krajów Europy Wschodniej w walce Fryderyka I z Papiestwem 241
Kolonizacja na prawie niemieckim 241

Rozdział XVII. Basen Morza Bałtyckiego w XI-XIII wieku 243

Dania w XI wieku 243
Ekspansja duńska w basenie Morza Bałtyckiego 243
Podbój Finlandii przez Szwecję 244
Ostateczne uzależnienie Połabian przez Niemców 244
Krucjata przeciwko Słowianom Połabskim 245
Opanowanie Inflant przez Niemców 246
Zakon Kawalerów Mieczowych 246
Walka o wpływy w Inflantach 247
Sprawa chrystianizacji Prusów 248
Krzyżacy na pograniczu pruskim 248
Rozwój państwa zakonu krzyżackiego 249
Utworzenie Marchii Brandenburskiej 250
Pomorze wobec naporu brandenburskiego 251
Rezultaty niemieckiego parcia na wschód 251

Rozdział XVIII. Ruś i niebezpieczeństwo mongolskie 252

Rozdrobnienie feudalne Rusi 252
Wzrost znaczenia Rusi Zaleskiej 254
Kształtowanie się potęgi Mongołów 254

Państwo Czyngis-Chana 255
Sztuka wojenna Mongołów 255
Organizacja imperium mongolskiego 256
Spadek po Czyngis-Chanie 257
Ujarzmienie Rusi 257
Wyprawa na Węgry i Polskę 258
Charakter zwierzchnictwa tatarskiego nad Rusią 259
Ekspansja mongolska w Azji Zachodniej 259
Próba współdziałania łacinników z Mongołami 260
Rozkład imperium mongolskiego 260

Rozdział XIX. Przeobrażenia Europy Zachodniej w okresie krucjat 263

Odrodzenie życia miejskiego 263
Wygląd miasta średniowiecznego 264
Charakter zabudowy miejskiej 265
Tryb życia mieszczan 265
Prawo składu 265
Pieniądz i jego namiastki 266
Organizacja kredytu 267
Gildie i hanzy 267
Organizacja cechowa 268
Kościelna doktryna ekonomiczna 269
Ewolucja poglądów Kościoła na handel 269
Bogacenie się kleru 270
Waldensi 270
Franciszek z Asyżu 271
Franciszkanie 271
Klaryski 272
Tercjarze 272
Dominikanie 273
Inkwizycja 274
Organizacja zakonu kaznodziejskiego 274
Spór o zasadę ubóstwa w zakonie franciszkańskim 274
Powstawanie uniwersytetów 275
Recepcja Arystotelesa 276
Architektura gotycka 277
Sztuki plastyczne w okresie gotyku 278

CZĘŚĆ III. ZMIERZCH ŚREDNIOWIECZA

Rozdział XX. Zatarg Francji z Papiestwem 280

Filip IV Piękny u steru rządów 280
Spór o pobieraną od kleru dziesięcinę 280
Jubileusz 1300 roku 281
Stany generalne we Francji 282
Klęska Filipa Pięknego we Flandrii 282
Zamach w Anagni i jego skutki 283
Powstanie Dolcina 283
Papiestwo w Awinionie 284
Trudności finansowe Filipa IV 284
Kasata zakonu templariuszy 284
Kryzys gospodarczy we Francji i w Europie Zachodniej 285
Beginki i begardzi 286
Powstanie na żuławach flandryjskich 287

Rozdział XXI. Wojna stuletnia 288

Podbój Walii przez władców angielskich 288
Przejście korony francuskiej do Walezjuszy 288
Geneza wojny stuletniej 289
Pierwsza faza wojny stuletniej 289
Czarna śmierć 290
Druga faza wojny stuletniej 290
Rozejm i trudności wewnętrzne Francji 291
Żakeria 292

Trzecia faza wojny stuletniej **293**
Łupiestwa wojsk zaciężnych **293**
Czwarta faza wojny stuletniej **293**
Ruchy społeczne we Francji **294**
Ruchy społeczne w Anglii **294**
Wiklef i lolaradowie **295**
Powstanie Wata Tylera **295**
Echa powstania Wata Tylera we Francji **296**
Rządy opiekunów Karola VI we Francji **297**
Wojna Burgundczyków z Armaniakami **298**
Przemiany społeczne w Anglii **298**
Piąta faza wojny stuletniej **299**
Przejście Burgundczyków na stronę Henryka V **299**
Henryk VI angielski – królem Francji **300**
Wystąpienie Joanny d’Arc **300**
Koniec wojny stuletniej **301**
Upowszechnienie prochu w Europie **301**
Emanypacja księstwa Burgundii **302**
Zgniecenie separatyzmu burgundzkiego **302**
Likwidacja apanaży **303**
Wojna Dwóch Róż w Anglii **304**
Kształtowanie się odrębności kulturalnej Anglii **305**

Rozdział XXII. Kryzys Cesarstwa 306

Dezintegracja Rzeszy i roszczenia Przemysłidów **306**
Rudolf Habsburg królem Niemiec **307**
Walka Habsburgów z Przemysłidami **307**
Podwaliny potęgi Habsburgów **308**
Ekspansja Przemysłidów ku północy **308**
Przywrócenie królestwa w Polsce **309**
Walka o spadek węgierski **309**
Problem spadku po Przemysłidach **309**
Henryk Luksemburski – królem Niemiec **310**
Henryk sięga po koronę cesarską **310**
Bezkrólewie 1313-1314 **311**
Kantony szwajcarskie w walce o emancypację **311**
Zatarg Ludwika Bawarskiego z Papiestwem **312**
Wyprawa Ludwika Bawarskiego do Włoch **313**
Próby stworzenia potęgi rodowej Wittelsbachów **314**
Trudności wewnętrzne Rzeszy za rządów Karola IV **315**
Chwiejna polityka Karola IV **315**
Złota bulla Karola IV **315**
Plany dynastyczne Karola IV **316**
Zatarg z kantonami szwajcarskimi **317**
Chaos w Rzeszy **317**

Rozdział XXIII. Kryzys Kościoła zachodniego 318

Demoralizacja kleru **318**
Tzw. niewola babilońska Papiestwa **319**
Stosunek papieżów awiniońskich do Rzymu **319**
Początek wielkiej schizmy zachodniej **320**
Akcja soborowa **320**
Sobór w Konstancji **321**
Sobór w Bazylei **322**
Unia florencka **323**

Rozdział XXIV. Husytyzm 324

Sytuacja społeczno-gospodarcza Czech w XIV wieku **324**
Ferment społeczno-religijny w Czechach **324**
Jan Hus **325**
„Cztery artykuły praskie” **325**
Rewolucja husycka **326**
Armia husycka **326**
Rozwarstwienie ruchu husyckiego **327**

Pertraktacje z Jagiellonami o koronę czeską **327**
Spory w obozie husyckim **328**
Kompakty **328**
Skutki rewolucji husyckiej **328**
Walka o koronę czeską **329**

Rozdział XXV. Walka z naporem tureckim 331

Bizancjum w drugiej połowie XIII wieku **331**
Kompanie katalońskie **332**
Serbia Stefana Duszana **332**
Turcy osmańscy **333**
Andegawenowie węgierscy wobec ekspansji tureckiej **333**
Krucjata antyturecka **334**
Dywersja antyosmańska Tamerlana **335**
Odrodzenie potęgi osmańskiej **335**
Krucjata Władysława Warneńczyka **336**
Upadek Konstantynopola **336**
Skutki klęski Warneńczyka na Węgrzech **337**
Plany koalicji antytureckiej Macieja Korwina **337**
Granice Imperium Ottomańskiego u schyłku XV wieku **337**

Rozdział XXVI. Basen Morza Bałtyckiego w XIII–XV wieku 338

Kolonizacja Basenu Morza Bałtyckiego przez Niemców **338**
Rola Lubeki **338**
Walka Hanzy z rywalami handlowymi **338**
Sprawa jedności skandynawskiej **339**
Wyłamanie się Szwecji z jedności skandynawskiej **340**
Polityka morska zakonu krzyżackiego **341**
Katastrofa gospodarcza zakonu krzyżackiego **342**
Ochłodzenie stosunków zakonu krzyżackiego z Hanżą **342**
Rywalizacja Anglii i Holandii z Hanżą na Morzu Bałtyckim **343**

Rozdział XXVII. Polska i Litwa wobec naporu krzyżackiego 345

Zjednoczenie ziem polskich **345**
Proces i wojna polsko-krzyżacka **345**
Unormowanie stosunków Kazimierza Wielkiego z sąsiadami **346**
Sprawa Rusi Halickiej **346**
Wzrost międzynarodowego znaczenia Polski **347**
Stosunek Kazimierza Wielkiego do utraconych ziem zachodnich **347**
Sprawa spadku po Ludwiku Węgierskim **348**
Litwa pogańska **348**
Geneza porozumienia Litwy z Polską **349**
Skutki porozumienia polsko-litewskiego **349**
Tarcia polsko-litewskie **350**
Wojna zakonu krzyżackiego z Litwą i Polską **350**
Unia horodelska **351**
Wojna polsko-krzyżacka 1414 roku **351**
Wpływ stosunków polsko-czeskich na zatarg z Krzyżakami **352**
Przywileje szlacheckie w Polsce **352**
Próba emancypacji Witolda **353**
Upadek wpływów husyckich w Polsce **353**
Sprawa następstwa po Władysławie Warneńczyku **354**
Wojna trzynastoletnia z zakonem krzyżackim **354**

Rozdział XXVIII. Zjednoczenie ziem ruskich pod hegemonią Moskwy 356

Rozczłonkowanie Rusi **356**
Ruś Zaleska **356**
Wzrost znaczenia Moskwy **357**
Rywalizacja moskiewsko-litewska **357**
Moskiewskie próby wyzwolenia się spod jarzma tatarskiego **358**
Dążności odśrodkowe książąt udzielnych na Rusi **359**
Uniezależnienie się Kościoła ruskiego od Konstantynopola **359**
Rozkład Złotej Ordy **359**
Wyzwolenie się Rusi spod zależności tatarskiej **360**

Podporządkowanie Wielkiego Nowogrodu Moskwie 360
Rozrost terytorialny Moskwy w XV wieku 361
Utrwalenie podziału ziem ruskich na wschodnie i zachodnie 361
Moskwa trzecim Rzymem 361
Ustrój państwa moskiewskiego 362

Rozdział XXIX. Włoska anarchia 364

Różnorodność stosunków społecznych i gospodarczych 364
Ustrój komun miejskich 364
Artes maiores i artes minores 365
Popolo minuto i wzrastający ferment społeczny 366
Mediolan 366
Genua i Piza 366
Wenecja 367
Florencja 367
Królestwo Neapolu 368
Dywersja Henryka VII 368
Liga gwelficka w walce z gibellinami 369
Interwencja węgierska w Królestwie Neapolu 369
Chaos w państwie kościelnym 370
Cola di Rienzi 370
Robotnicy najemni we Florencji 371
Powstanie ciompich 371
Kryzys Królestwa Neapolu 372
Tyrania Viscontich w Mediolanie 373
Medyceusze we Florencji 373
Wzrost władztwa terytorialnego Wenecji na kontynencie 374
Zagrożenie Włoch przez Turków osmańskich 374

Rozdział XXX. Na drodze do jedności hiszpańskiej 375

Ostatnie pozycje Maurów w Hiszpanii 375
Trudności wewnętrzne Kastylii 375
Królestwo Aragonii 375
Araońska ekspansja gospodarcza 376
Nawarra i Portugalia 376
Formowanie się stanów w Kastylii 376
Rozwój stosunków społecznych w Aragonii 377
Sprawa zjednoczenia Hiszpanii 377
Ekspansja zamorska krajów Półwyspu Iberyjskiego 377

Rozdział XXXI. Schyłek średniowiecza 379

Kryzys gospodarczy XIV wieku 379
Rozwarstwienie stanów 379
Przemiany światopoglądowe 380
Literatura późnego średniowiecza 382
Zainteresowanie kulturą antyczną 384
Sztuki plastyczne 385
Stosunek do życia i śmierci 385
Nowe formy dewocji i wzrost zabobonów 386
Warunki ułatwiające szerzenie się nowych idei 388

Bibliografia 389

Bibliografia uzupełniająca (*Jerzy Pysiak*) 403

Tablica synchroniczna (*Jerzy Pysiak*) 419

Zestawienie głównych wątków wykładu historii powszechnej średniowiecza (problemy egzaminacyjne) (*Jerzy Pysiak*) 481

Indeks osób 487

Indeks nazw geograficznych i etnicznych 496

Spis map 507

Spis szkiców 508